

УДК 94(477)069(1–4)

Черзік Наталія Юріївнастарший науковий співробітник
відділу науково-експозиційної роботи,
Національний заповідник "Хортиця"
(Запоріжжя, Україна)
N-Cherhik@i.ua**Cherhik Natalia**Senior Research fellow,
Department of scientific-exposition activities,
National Reserve 'Khortytsya'
(Zaporizhzhya, Ukraine)**ПЛЕНЕРНА ЕКСПОЗИЦІЯ НА ОСТРОВІ ХОРТИЦЯ У ПРОЕКТАХ ЛЬВІВСЬКОЇ ФІЛІЇ УКРАЇНСЬКОГО
СПЕЦІАЛЬНОГО НАУКОВО-РЕСТАВРАЦІЙНОГО ПРОЕКТНОГО ІНСТИТУТУ "УКРПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ"****OPEN-AIR EXHIBITION ON THE KHORTYTSYA ISLAND IN THE PROJECTS OF LVIV BRANCH OF UKRAINIAN
SPECIAL SCIENTIFIC AND RESTORATION DESIGN INSTITUTE 'UKRPROEKTRESTAVRATSIYA'****Анотація**

В статті розглядається Архітектурно-етнографічний комплекс історії запорозького козацтва на о. Хортиця, спроектований у 1989–1992 рр. фахівцями Львівської філії Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту "Укрпроектреставрація" Держбуду УРСР. Окреслено об'єктивні й суб'єктивні фактори впливу на обрання моделі інтерпретації образу Запорозької Січі у формі експозиції просто неба на о. Хортиця. В контексті даного дослідження у поняття "модель" покладено зміст, структуру, склад та методи побудови згаданої плернерної експозиції.

Ключові слова: острів Хортиця, плернерна експозиція, експозиція просто неба, модель, інтерпретація, образ, Запорозька Січ, архітектурно-етнографічний комплекс, реконструкція, реставрація, відтворення.

Summary

This article is about the architectural and ethnographic complex of the history of the Zaporozhian Cossacks. This complex was designed in 1989–1992. The projects were prepared by the specialists of Lviv Branch Ukrainian Scientific and Restoration Design Institute 'Ukrproektrestavratiya'. This article demonstrated objective and subjective factors which influenced the choice of interpretational model of image of Zaporozhian Sich in the form of open-air exposition on the Khortytsya Island. In the context of this study the word 'model' denotes: content, structure, composition, method of creating an exposition.

Key words: Khortytsya Island, open-air exposition, model, interpretation, image, Zaporozhian Sich, architectural and ethnographic complex, reconstruction, restoration, re-creation.

Об'єктом дослідження статті є Архітектурно-етнографічний комплекс історії запорізького козацтва на о. Хортиця, спроектований протягом 1989–1992 рр. спеціалістами Львівської філії Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту "Укрпроектреставрація" Держбуду УРСР (далі – ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація"). Предметом дослідження є модель інтерпретації образу Запорозької Січі у проектах ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація". Під поняттям "модель" у контексті даного дослідження ми розуміємо зміст, структуру, склад та методи побудови згаданої плернерної експозиції.

Роботі ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" за означеною темою присвячені статті та тези доповідей на наукових конференціях. В. В. Кошлатий, В. О. Ленченко, В. П. Урбанович і В. М. Слободян представили власні погляди на розташування експозиції, її модель та джерела проектування¹. О. І. Кириченко та Н. В. Соколова

¹ Кириченко О., Соколова Н. До питання створення козацького меморіалу на о-ві Хортиця // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. – Вип. III. – К., 1993. – С. 63–68; Кошлатий В. Певний погляд на концепцію етнографічного комплексу "Січ" на о. Хортиці // Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці. – Дніпропетровськ, 1990. – С. 42–44; Ленченко В. До проблеми відтворення Запорозької Січі на о. Хортиці // Там само. – С. 32–39; Урбанович Б., Слободян В. До питання формування архітектурно-етнографічного комплексу історії запорозького козацтва на о. Хортиці // Там само. – С. 30–32.

коротко описали склад комплексу, вказали на відсутність джерел для проектування деяких об'єктів, а також на суперечливі дані щодо внутрішнього облаштування об'єктів². О. Є. Борисенко та І. І. Лиман у межах полеміки щодо проектування "Церкви Покрови Пресвятої Богородиці" для історико-культурного комплексу "Запорозька Січ" звернулися до проекту реконструкції Троїцької церкви із с. Пустовійтівка Роменського р-ну Сумської обл., виконаного фахівцями ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація"³. Варто зазначити, що деякі твердження згаданих авторів кардинально відрізняються. Наприклад, В. Ленченко спростував думку своїх львівських колег про відсутність документально-графічних матеріалів щодо запорозьких січей, зазначивши кілька десятків їх описів, планів та креслень. Розбіжності спостерігаємо у визначенні методів побудови комплексу та його об'єму. В. Кошлатий наполягав на тому, що, зважаючи на "достовірні описи Чортомлицької Січі й архівні документи Підпільненської, є можливим повною мірою відтворити близький до оригіналу історичний комплекс Січі"⁴. В. Урбанович і В. Слободян вважали неможливим "...в повному обсязі реконструювати будь-яку конкретну форму життя та діяльності козацтва у конкретний період", тому пропонували сформуванню архітектурно-етнографічний комплекс як "...зібраний образ життя і побуту запорозького козацтва"⁵. І. Лиман звертав увагу на критичні відгуки науковців щодо львівського проекту відновлення Троїцької церкви (рештки храму в 1989–1992 рр. планували перевезти із с. Пустовійтівка на Хортицю)⁶. Натомість О. Борисенко стверджувала, що відгуки науковців були позитивними⁷.

Факт таких розбіжностей потребує аналізу запропонованого львівськими архітекторами варіанта реконструкції Запорозької Січі і порушує питання (якому присвячене дане дослідження) про об'єктивні та суб'єктивні фактори впливу на обрання спеціалістами ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" моделі інтерпретації образу Запорозької Січі. Об'єктивними фактами можна визнати, наприклад, суспільно-політичну та економічну ситуацію в країні. Суб'єктивним є особистісний фактор: авторське сприйняття Запорозької Січі, персональний рівень опанування джерельної бази з історії запорозького козацтва, етнокультурні локальні впливи на осіб, дотичних до створення експозиції просто неба на о. Хортиця.

З огляду на проблему, метою дослідження є виявлення означених об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу. В межах даної статті зроблено аналіз представленого львівськими архітекторами варіанта пленерної експозиції щодо змісту, вибору місцевості, структури і складу, джерел та методів її створення.

Історія створення на о. Хортиця пленерної експозиції почалася з Постанови Ради Міністрів України № 911 від 18.09.1965 "Про увічнення пам'ятних місць, зв'язаних з історією запорозького козацтва", за якою о. Хортиця оголошувався Державним історико-культурним заповідником (далі – ДІКЗ)⁸. На території заповідника передбачалося створення тематичного садово-декоративного парку, побудови музею-панорами й облаштування етнографічного музею просто неба у вигляді Запорозької Січі⁹. Протягом 1965–1969 рр. було проведено кілька конкурсів на кращий проект заповідника та історико-меморіального комплексу, однак жоден із них не мав позитивних результатів¹⁰. У зв'язку із цим, а також через посилення антиукраїнських впливів, у 1973 р. Запорізьким обкомом КПУ було вирішено "передбачену проектом етнографічну частину

2 Кириченко О., Соколова Н. Вказ. праця. – С. 63–68.

3 Борисенко О. До питання будівництва Січової Покровської церкви в історико-культурному комплексі "Запорозька Січ" на о. Хортиця. Наукове обґрунтування // Заповідна Хортиця. – Запоріжжя, 2006. – С. 218–227. Її ж. Спроба реконструкції січової церкви у історико-етнографічному комплексі "Запорозька Січ" на острові Хортиця // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 11. – К., 2002. – С. 84–89; Її ж. Якою бути козацькій церкві на о. Хортиці? / Запорозька Січ. – 7 червня 2005; Лиман І. Зведення Покровської церкви комплексу "Запорозька Січ" на Хортиці: безсилість аргументів науковців перед чиновничою бюрократією / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/culture/liman_pokrova.htm (дата звернення: 18.11.2017). – Названіє с екрана; Лыман И. Войсковой собор в Екатеринодаре – потенциальный образец для воссоздания сечевой Покровской церкв // Федор Андреевич Щербина, казачество и народы Юга России: история и современность. – Краснодар, 2007. – С. 257–260 / [Ел. ресурс]: История казачества XV–XXI вв. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/articles/l/liman_vsobor.htm (дата звернення 18.1.2017) – Названіє с екрана.

4 Кошлатий В. Певний погляд... – С. 43.

5 Урбанович В., Слободян В. До питання формування... – С. 31.

6 Лиман І. Зведення Покровської церкви...; Его же. Войсковой собор в Екатеринодаре...

7 Борисенко О. До питання будівництва ... – С. 219; Її ж. Якою бути козацькій церкві...

8 Постанова Ради Міністрів України про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорізького козацтва // Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80-х рр. ХХ ст. – К., 1997. – С. 44.

9 З програми відкритого конкурсу на проект історико-меморіального комплексу Державного історико-культурного заповідника запорізького козацтва на о. Хортиця // Там само. – С. 152.

10 Інформація заступника голови Держбуду УРСР В. Д. Єлізарова Раді Міністрів України про хід роботи по будівництву меморіального комплексу на о. Хортиця // Там само. – С. 319–320.

меморіального комплексу” не споруджувати¹¹. Повернутися до ідеї створення на о. Хортиця експозиції просто неба, присвяченої запорозькому козацтву, вдалося лише в кін. 1980-х рр. – у період проголошення змін у всіх системах СРСР, в час намагань реорганізувати економічну й соціальну сфери, радикально змінити зовнішньополітичний курс держави, розширити демократію та гласність, здійснити критичну переоцінку минулого. В культурній сфері доба “перебудови” позначилася сплеском національного самоусвідомлення. Саме в такому історичному контексті в 1988 р. директор ДІКЗ О. І. Кириченко розробив “План будівництва етнографічного комплексу «Січ»”, згідно з яким Заповідник укладав угоди з ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” на виготовлення проектної документації¹²: концепцій, ескізних проектів, історичних довідок, наукових обґрунтувань, рецензій, ілюстрацій (фотографії, креслення, схеми, масштабні моделі). Надані в 1989–1992 рр. інститутом документи зберігаються в науковому архіві Національного заповідника “Хортиця” (далі – НА НЗХ). Частина цього фонду становить джерельну базу даного дослідження.

Зміст експозиції визначає поняття Архітектурно-етнографічного комплексу історії запорозького козацтва, в межах якого передбачався показ об’єктів різного призначення: фортифікація, адміністративні будівлі, житло, господарчі будівлі, ремісничі майстерні. Комплекс мав постати у вигляді “зібраного образу життя і побуту запорозького козацтва” і “максимально повно відтворити побут, політику, військову і господарську діяльність козацтва на всьому історичному періоді його існування”¹³. **Структурно** комплекс поділявся на експозиційні групи: “Січ”, “Форпост”, “Бойовий табір з возів”, “Зимівник”, “Гард”, “Пристань з човнами”¹⁴. Для створення комплексу був обраний о. Велика Хортиця. Такий вибір **місцевості** львівські архітектори пояснили тим, що цей острів – “єдине тісно пов’язане із запорожцями місце, що збереглося”¹⁵. Ймовірно, малося на увазі те, що місця локалізації запорозьких січей XVII–XVIII ст. в 1959 р. були затоплені Каховським водосховищем. Будівництво “Січі” передбачалося у північно-східній частині острова¹⁶, живописні місцини якого, на думку тодішнього завідувача відділу “Запорозька Січ” ДІКЗ В. П. Кошлатого, були характерні для запорозьких столиць: на південь від зони забудови розташована вкрита степовою рослинністю рівнина, із заходу – балка Совутина з байрачною рослинністю та різнотрав’ям, з північного боку відкривається краєвид на Дніпро¹⁷. Локалізація інших частин комплексу розробниками не позначена.

Склад експозиції. “Січ” складалася із “Внутрішнього Коша” та прилегло до нього “Зовнішнього Коша” (передмістя). У “Внутрішньому Коші” передбачалося розмістити: вежу-дзвіницю, храм, курені та скарбниці Хортицької, Базавлуцької, Чортотлицької, Кам’янської, Покровської Січей, будинок духовенства й школу, канцелярію, будинок кошового, пушкарню, вали та рови різних конструкцій, “вовчі ями”, оборонні вежі – всього 30 об’єктів. У “Зовнішньому Коші” мали постати: конюшня, пекарня, возівня, майстерня бондаря, шевська майстерня, кошара, гончарня, гончарна піч, майстерня поворозника, важниця, саж, винниця, хлів, погріб, “грецька хата”, корчма, комора-льодник, хати, ятки, повітки, криниці, кузні – всього 47 об’єктів, скомпонованих у своєрідні ремісничі двори¹⁸. Оточена ровом і валом із гостроколом і бійницями архітектурна група “**Форпост**” містила: курган із сигнальною вежею, сторожову хату, конюшню, криницю, вежу-маяк¹⁹.

11 Лист першого секретаря Запорозького обкому КПУ М. М. Всеволозького ЦК Компартії України про необхідність здійснення змін в експозиційному плані меморіального комплексу на о. Хортиця // Там само. – С. 338.

12 План будівництва етнографічного комплексу “Січ”. 1988 р. // Науковий архів Національного заповідника “Хортиця” (далі – НА НЗХ). – Спр. 575. – Арк. 2–4.

13 *Урбанович Б., Слободян В.* Концепція формування архітектурно-етнографічного комплексу історії запорозького козацтва на о. Хортиці // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорозького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування комплексу [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація” (далі – УСНРПІ “Укрпроектреставрація”). Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 5–6.

14 Там само. – Арк. 7.

15 *Урбанович Б., Слободян В.* Концепція формування... – Арк. 5; *Їх же.* До питання формування архітектурно-етнографічного комплексу... – С. 30.

16 Ескізний проект планування території комплексу Січ // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорозького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. II. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 3. – На 8 арк.: 4 креслення; Робочі креслення генерального плану території внутрішнього Коша // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорозького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. VI. – Львів, 1992 // НА НЗХ. – Спр. 157. – На 20 арк.: 13 креслень.

17 *Кошлатий В.* Концепція архітектурно-етнографічного комплексу “Запорозька Січ” на о. Хортиці // НА НЗХ. – Спр. 313. – Арк. 2.

18 *Кошлатий В.* Концепція архітектурно-етнографічного комплексу... – Арк. 12–13; Ескізний проект планування території комплексу Січ... – Арк. 5; Робочі креслення генерального плану території внутрішнього Коша... – Арк. 8–9.

19 *Урбанович Б., Слободян В.* Архітектурна група форпосту // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорозького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування

У **“Зимівнику”** мали наміри показати: хату господаря, вітряк, будівлі для утримання худоби та зберігання збіжжя²⁰. **“Табір з возів”** мав бути прямокутним табором, збудованим із подвійного ряду возів (6 у передньому і 7 у внутрішньому рядах), встановлених на валу; під возами із внутрішнього боку валу – викопані шанці; перед табором – “вовчі ями”; усередині табору: шатро отамана, три шатра старшини, два намети для козаків, віз і т. зв. “гуляй-городок”²¹. **“Гард”** мав складатися із власне гардової перегородки, літньої та зимової рибальні (споруди для тимчасового перебування рибалок), споруд для переробки риби (повіток)²². Деталізації щодо складу **“Пристані з човнами”** не представлено.

При створенні кожного з об’єктів архітектори використали **джерела та літературу** другої пол. XIX ст. – поч. 1990-х рр.: статті та монографії, публікації джерел доби козацтва, звіти про археологічні та етнографічні експедиції²³.

Фахівці ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” узагальнили наведені у публікаціях факти про конструктивні особливості різних видів і типів будівель, організацію поселень, промислів, укріплень, форпостів у Запорозжжі, Гетьманщині, Слобідській Україні, на землях Задунайського і Чорноморського війська. В основу деяких проектів покладено архітектурні особливості споруд західних районів України. Наприклад, “Сторожова хата” з архітектурної групи “Форпост” створена на основі реконструкції виявленої етнографічною експедицією

комплексу [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 28–35.

20 *Урбанович Б., Слободян В.* Зимівник // Там само. – Арк. 36–46.

21 *Урбанович Б., Слободян В.* Табір // Там само. – Арк. 47–52.

22 *Греділь Б.* Рибальський гард // Історико-архітектурна довідка до музею Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1991 // НА НЗХ. – Спр. 8. – Арк. 47–56.

23 Основні з них: *Апанович О.* Збройні сили України першої половини XVIII ст. – К., 1969; *Багалій Д.* Історія Слобідської України // Прапор. – 1988. – № 12; *Його ж.* Історія Слобідської України. – Харків, 1918; *Бантыш-Каменский М.* История Малой России. – СПб., 1903; *Голобуцький В.* Гомін, гомін по діброві... – К., 1968; *Його ж.* Запорозьке казачество. – К., 1957; *Його ж.* Черноморське казачество. – К., 1956; *Головацький Я.* Запорозьці в Банате // Науковий збірник, издаваемый литературным обществом Галицко-Русской Матицы. – Львів, 1867; *Записки Манштейна о России 1727–1744 гг.* // Приложение к Русской старине. – СПб., 1875; *Козловський А., Ільїнський В.* Звіт про археологічну експедицію на місці Кам’янської Січі у 1990 р.; *Кашченко А.* Оповідання про славне військо запорізьке низове (коротка історія війська запорозького). – Катеринослав-Ляйпціг, 1917; *Кищенко М.* Хортиця в героїці та легендах. – Дніпропетровськ: Промінь, 1972; Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Кн. 3. – 1862; *Кондратович Ф.* Задунайская Сечь // Киевская старина. – 1883. – Т. 5; *Короленко П.* Черноморцы. – СПб., 1874; *Кухаренко Я.* Збірник творів – К., 1888; *Климович Ю.* Сторожова козацька хата 1689 р. // Народна творчість та етнографія. – 1970. – № 4; Велика історія України від найдавніших часів до 1923 р. зі вступом Д-ра Івана Крип’якевича, зладив Микола Голубець. – Львів, 1935; *Ленченко В.* Листи кошового отамана Петра Калнищевського, 1763 р. про устрій Запорізької Січі // Пам’ятки України. – 1989. – № 3; *Його ж.* Остання козацька столиця на Дніпрі // Пам’ятки України. – 1989. – № 2; *Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І.* Як козаки воювали. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990; *Надхін Г.* Память о Запорожье и о последних днях запорожской Сечи // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – Кн. 3. – 1876; Описание именей, принадлежавших Гетману Данилу Апостолу // Материалы для отечественной истории. – К., 1853; *Ригельман А.* Летописное повествование о Малой России и ее народе и о казаках вообще. – М., 1847; *Самойлович В.* Народна творчість в архітектурі сільського житла. – К., 1916; *Скальковский А.* История Новой Сечи или последнего Коша запорожского. – Одесса, 1885; *Сокульський А.* Звіт про археологічну експедицію на місці Кам’янської Січі у 1974 р.; *Стороженко О.* Твори. – К., 1951; *Телегін Д.* Козацька сторожа // Пам’ятки України. – 1979. – № 1; Устное повествование бывшего запорожца Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842; *Шероцкий К.* Живописное убранство украинского дома // Искусство в Южной России. – К., 1913; *Эварницкий Д.* Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – СПб., 1887, 1988; *Его же.* Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903; *Его же.* Очерки по истории Запорожских казаков и Новороссийского края. – СПб., 1889; *Его же.* Число и порядок Запорожских сечей // Киевская старина. – 1884; *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків // Жовтень. – 1988. – № 5–7; *Його ж.* Історія запорізьких козаків. – Львів: Світ, 1990; *Его же.* История города Екатеринослава. – Днепропетровск, 1990; *Яценко-Зеленский Л.* Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750–1751 гг. – Катеринослав, 1915; Акты Юго-Западной России. – Т. XI. – № 5; Записки Одесского общества истории и древностей. – 1867. – Т. VI, VII; 1882. – Т. XIV; Топографическое описание доставшихся по мирному трактату от Оттоманской Порты во владения российской империи землям 1774 г. // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1888. – Т. 7; Записка протоирея Григория Кремьянского // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1867. – Т. 6; *Podhorodecki L.* Sicz Zaporoska. – Warszawa, 1978; *Serczyk W.* Na dalekiej Ukrainie Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku. – Krakow, 1986.

АН УРСР в с. Фльорине Вінницької обл. сторожової хати 1680 р.²⁴; прототипами веж стали вежі та дзвіниці населених пунктів Львівської та Івано-Франківської обл.²⁵. Пропозиція об'єднати "Січову школу" і "Будинок духовенства" під одним дахом базувалася на факті, що майже до поч. ХХ ст. в Україні (в Галичині – до Другої світової війни) класні кімнати та житло вчителя здебільшого знаходилися в одній будівлі, розділені сіньми²⁶. Вплив архітектурних традицій Карпатського регіону знайшов відображення у пропозиції додати до "Січового храму" такий елемент, як опасання²⁷.

Використані ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" джерела отримали схвальну оцінку. Т. В. Косьміна у своїй рецензії на проектну документацію зазначила: "Приємно вражає ґрунтовність джерельної бази, вивчення матеріалів якої солідно аргументує вибір об'єктів для відтворення в експозиції. <...> І тут слід максимально використати прекрасний матеріал «Історичної довідки та науково-методичного обґрунтування формування комплексу» – автори Урбанович Б. П. та Слободян В. М. <...> Саме цей матеріал заслуговує на високу оцінку: і текстуальна аргументація джерелознавчою базою, і сумлінно складена бібліографія. Матеріал цього тому заслуговує бути виданий друком <...>"²⁸.

Методи. Архітектори ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" вважали доцільним перевезення автентичних споруд або будівель пізнішого часу, що зберегли риси традиційного народного будівництва регіону. Однак представлена Інститутом документація демонструє орієнтування не на пошук таких об'єктів, а на пошук джерел із описом аналогів відповідних типів споруд із Запорозжя та "етнічно-українських територій"²⁹. Як було сказано, внаслідок творчого переосмислення викладених у публікаціях фактів та їх адаптації до тематики експозиції і топографічних умов її локалізації проєктанти представили кожну споруду окремо і комплекс у цілому у вигляді узагальненого образу.

Досить виділяється методика зведення козацького храму. Згідно із Рішенням Виконавчого комітету Роменської районної Ради народних депутатів № 160 від 19.09.1989, пам'ятку архітектури Троїцьку церкву в с. Пустовійтівка Роменського р-ну Сумської обл. слід було передати ДІКЗ для експонування в архітектурно-етнографічному комплексі "Січ". У листопаді 1989 р. представники ДІКЗ та ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" оглянули та прозондували пам'ятку для виявлення пізніших прибудов. Для проведення демонтажу, перевезення і реконструкції нижнього ярусу на новому місці провели маркування збережених частин, підготували схеми маркування конструктивних елементів будівлі. За результатами огляду був складений "Акт технічного стану" про те, що пам'ятка зазнала значних втрат і продовжувала руйнуватися, об'єм церкви майже не зберігся, за винятком зрубу стін висотою бл. 4 м. Враховуючи аварійний стан храму, співробітники ЛФ НРПІ "Укрпроектреставрація" склали "Реставраційне завдання на розробку науково-проектної документації". Відтворення первісного вигляду церкви пропонувалося на підставі графо-аналітичного порівняння пропорцій збережених частин будови з перспективою цілісної реставрації з максимальним збереженням старого матеріалу³⁰.

24 Урбанович Б., Слободян В. Архітектурна група форпосту... – Арк. 29–30.

25 Греділь Б. Січова дзвіниця // Історико-архітектурна довідка до музею Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. УСНРПІ "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1991 // НА НЗХ. – Спр. 8. – Арк. 9–42.

26 Греділь Б. Будинок духовенства, школа // Там само. – Арк. 7.

27 Логвин Г., Самойлович В., Чепелик В., Яблонський Д. Экспертное заключение на объект "Сечевая церковь" на о. Хортица". – Киев, февраль–апрель 1993 г. // Лист Директору Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця Е. П. Хрипко від Президента Української Академії архітектури В. Г. Штолько на № 49 від 4.03.93 / Додаток: Експертний висновок на 10 арк. [Вхідна кореспонденція 1993 р. / Реєстраційний № 96 від 27.04.93] // НА НЗХ. – Спр. 300 "Рецензії та зауваження по комплексу "Січ". – Арк. 26–27.

28 Косьміна Т. Рецензія на матеріали 5 книг архітектурно-етнографічного комплексу запорізького козацтва на о. Хортиця, які напрацьовані Львівським проектним інститутом "Укрпроектреставрація" згідно темзавдання заповідника // НА НЗХ. – Спр. 300 "Рецензії та зауваження по комплексу "Січ". – Арк. 18.

29 Урбанович Б., Слободян В. Концепція формування ... – Арк. 6–7; Вони ж. До питання формування архітектурно-етнографічного комплексу... – С. 31.

30 Пам'ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Комплексні наукові дослідження. Обміри [Держбуд УРСР. УСНРПІ "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 49. – На 10 арк.: 7 креслень; Пам'ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Комплексні наукові дослідження. Зондажі [Держбуд УРСР. УСНРПІ "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, Кн. 3. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 25. – На 21 арк.: 14 фотографій; Пам'ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка, Роменського району Сумської області. Робочі креслення. Маркування конструктивних елементів [Держбуд УРСР. УСНРПІ "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. III. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 35. – На 6 арк.: 3 креслення; Пам'ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Попередні роботи [Держбуд УРСР. УСНРПІ "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 29. – На 38 арк.: 1 креслення, 1 табл., 21 фото; Пам'ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка,

Т. В. Косьміна позитивно відгукнулася про роботу проектного інституту, підкресливши її “відверту концептуально-планову орієнтацію на створення «новобуду» <...> шляхом історико-архітектурно-етнографічних реконструкцій на базі існуючих джерельних основ”³¹, тоді як автори проекту створення комплексу вживали терміни “реставрація”, “реконструкція”, “відтворення”. Виникає питання, чи можна їх застосовувати до “новоствореної” плернерної експозиції, адже такі терміни стосуються автентичних об’єктів пам’яткоохоронної діяльності? Для з’ясування цього звернемося до статті Л. В. Прибеги “Реставраційні реконструкції в пам’яткоохоронній практиці України”. Пояснюючи різні види реставраційної реконструкції пам’яток архітектури, автор зазначав, що *реставраційне відтворення* можна проводити за наявності самої пам’ятки та вичерпної інформації про її об’ємно-просторову структуру, архітектурно-художні особливості й конструктивно-технічне рішення³². Термін *реставраційна копія* застосовується до об’єктів, побудованих із недовговічних матеріалів. При цьому заміна частин пам’ятки можлива із застосуванням традиційних матеріалів і технічних прийомів будівництва³³. В музеях просто неба використовуються терміни *реставраційна репродукція* (перевезені демонтовані об’єкти збираються на місці в тій самій формі і з тих самих конструкцій)³⁴ та *реставраційне суміщення* (привезені з різних дворів будівлі компонується в одній просторовій структурі за принципом регіональної спільності)³⁵.

При відтворенні історичної споруди, інформація про архітектурний вигляд якої неповна, виконується *реставраційна рекомпозиція*, що передбачає відбудову об’єкта на його залишках або місці розташування. Цей метод ґрунтується на вивченні руїн і місця, пошуках аналогів та іконографічного матеріалу, вербальних описів та архівних джерел, досвіді реставратора. Безперечно, це буде суб’єктивне бачення, а реконструйована форма матиме гіпотетичний характер³⁶. Реконструкцію об’єктів, які з різних причин перестали існувати, Л. В. Прибега називає *реставраційною реконструкцією рекомпозитивного характеру*. Прикладом таких експозицій є садиби І. П. Котляревського у Полтаві та І. Я. Франка в с. Нагуєвичі (в 1951–2009 рр. – с. Івана-Франка) на Львівщині, Шевченкова оселя в с. Моринці та хата в с. Шевченкове (колишнє с. Кирилівка). Згадані плернерні об’єкти та їх експозиції створені на основі образотворчих, літературних та архівних джерел, польових матеріалів, вивчення будівельних аналогів тощо. Історична достовірність відтворених таким чином споруд досить сумнівна. Однак претензії не виникають, оскільки ці новотвори “...виконують, передусім, роль символів нагадування, виявляють меморіальність відповідних місць”³⁷.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що терміни *реставраційне відтворення*, *реставраційна копія*, *реставраційна репродукція*, *реставраційне суміщення* спеціалісти ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” не застосовували, оскільки ці методи стосуються роботи з автентичними будівлями або їх рештками. Запропонована ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” методика зведення Січового храму подібна до поняття *реставраційна рекомпозиція* (з уточненням, що рештки пам’ятки планували демонтувати й перевезти). Методика зведення решти споруд близька до поняття *реставраційна реконструкція рекомпозитивного характеру* (із зазначенням, що такі споруди на о. Хортиці ніколи не існували, на відміну від перелічених Л. В. Прибегою об’єктів). Тож, застосування термінів *реставрація*, *реконструкція*, *відтворення* не відповідає суті запропонованих ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” робіт зі зведення архітектурно-етнографічного комплексу.

Таким чином, плернерна експозиція на о. Хортиця була розроблена фахівцями ЛФ НРПІ “Укрпроектреставрація” у сприятливій атмосфері національного відродження. Джерелами проектування були наукові публікації кін. XIX – кін. XX ст. Зміст експозиції – демонстрація історії запорозького козацтва засобами архітектури. Структура комплексу містить такі компоненти, як “Січ”, “Форпост”, “Бойовий табір з возів”, “Зимівник”, “Гард”, “Пристань з човнами”. Найповніший варіант експозиції налічує бл. 100 об’єктів показу, метод спорудження яких потребує уточнення. Найбільш доречним можна вважати термін *рекомпозиція* як похідний від понять *реставраційна рекомпозиція* та *реставраційна реконструкція рекомпозитивного характеру*.

Перспективами подальшого дослідження є з’ясування проблем термінологічного характеру (коректність застосування терміну “етнографічний”; дефініція означення методів зведення об’єктів комплексу), а також

Роменського району Сумської області. Ескізний проект реставрації [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. III. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 41. – На 14 арк.: 5 креслень; Пам’ятка дерев’яної архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка, Роменського району Сумської області. Робочі креслення реставрації [Держбуд УРСР. УСНРПІ “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. IV. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 24. – На 21 арк.: 17 креслень.

31 Косьміна Т. Рецензія на матеріали 5 книг... – Арк. 17.

32 Прибега Л. Реставраційні реконструкції в пам’яткоохоронній практиці України // Праці Центру пам’яткознавства. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 91.

33 Там само. – С. 92–93.

34 Там само. – С. 93.

35 Там само. – С. 87.

36 Там само. – С. 93.

37 Там само. – С. 89–90.

виявлення суб'єктивних і об'єктивних чинників того, що даний проект так і не був реалізований.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисенко О.* До питання будівництва Січової Покровської церкви в історико-культурному комплексі "Запорозька Січ" на о. Хортиця. Наукове обґрунтування / О. Борисенко // Заповідна Хортиця: Зб. праць співробітників заповідника / загал. ред. О. Мірущенко. – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – С. 218–227.
2. *Борисенко О.* Спроба реконструкції січової церкви у історико-етнографічному комплексі "Запорозька Січ" на острові Хортиця // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наукових праць / О. М. Титова (відпов. ред.), Біляєва С. О., Виноградська Л. І. [та ін.]; Наук.-досл. центр "Часи козацькі", Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, Істор.-культ. ас-ція "Україна–Туреччина", Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т археології НАН України. – Вип. 11. – Київ: Шлях, Часи козацькі, 2002. – С. 84–89.
3. *Борисенко О.* Якою бути козацькій церкві на о. Хортиці? // Запорозька Січ. – 7 червня 2005.
4. *Греділь Б.* Будинок духовенства, школа // Історико-архітектурна довідка до музею Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1991 // Науковий архів Національного заповідника "Хортиця" (далі – НА НЗХ). – Спр. 8. – Арк. 7.
5. *Греділь Б.* Рибальський гард // Історико-архітектурна довідка до музею Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1991 // НА НЗХ. – Спр. 8. – Арк. 47–56.
6. *Греділь Б.* Січова дзвіниця // Історико-архітектурна довідка до музею Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1991 // НА НЗХ. – Спр. 8. – Арк. 9–42.
7. Ескізний проект планування території комплексу Січ // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут "Укрпроектреставрація". Львівський філіал]. – Т. II. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 3. – На 8 арк.: 4 креслення.
8. *Логвин Г. М., Самойлович В. П., Чепелик В. В., Яблонский Д. М.* Экспертное заключение на объект "Сечевая церковь" на о. Хортиця". – Киев, февраль–апрель 1993 г. / Г. Логвин, В. Самойлович, В. Чепелик, Д. Яблонский // Лист Директору Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця Е. П. Хрипко від Президента Української Академії архітектури В. Г. Штолько на № 49 від 04.03.93 / Додаток: Експертний висновок на 10 арк. [Вхідна кореспонденція 1993 р. / Реєстраційний № 96 від 27.04.93] // НА НЗХ. – Спр. 300 "Рецензії та зауваження по комплексу "Січ".
9. З програми відкритого конкурсу на проект історико-меморіального комплексу Державного історико-культурного заповідника запорізького козацтва на о. Хортиця // Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80-х рр. ХХ ст. [Зб. док. та мат. / упоряд.: О. Г. Бажан (керівник) та ін.]. – Київ: Рідний край, 1997. – С. 152.
10. Інформація заступника голови Держбуду УРСР В. Д. Єлізарова Раді Міністрів України про хід роботи по будівництву меморіального комплексу на о. Хортиця // Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80-х рр. ХХ ст. [Зб. док. та мат. / упоряд.: О. Г. Бажан (керівник) та ін.]. – Київ: Рідний край, 1997. – С. 319–320.
11. *Кириченко О., Соколова Н.* До питання створення козацького меморіалу на о-ві Хортиця / О. Кириченко // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: Зб. наук. пр. – Вип. III [Зб. мат-в у трьох випусках міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ – Дніпропетровськ, 13–17 травня 1991 р.) / ред. кол.: В. Смолій (відп. ред.), М. Ковальський, В. Степанков, Ф. Шевченко, В. Щербак] – Київ: Інститут історії України, Дніпропетровський державний університет, 1993. – С. 63–68.
12. *Косьміна Т.* Рецензія на матеріали 5 книг архітектурно-етнографічного комплексу запорізького козацтва на о. Хортиця, які напрацьовані Львівським проектним інститутом "Укрпроектреставрація" згідно темзавдання заповідника // НА НЗХ. – Спр. 300 "Рецензії та зауваження по комплексу "Січ".
13. *Кошлатий В.* Концепція архітектурно-етнографічного комплексу "Запорозька Січ" на о. Хортиці / Кошлатий В. // НА НЗХ. – Спр. 313. – Арк. 2.
14. *Кошлатий В.* Певний погляд на концепцію етнографічного комплексу "Січ" на о. Хортиці / В. Кошлатий // Проблеми історії запорізького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці: Зб. мат-в республіканської науково-практичної конф. (м. Запоріжжя, Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиці). – Дніпропетровськ: Дніпропетровська обласна організація товариства "Знання", 1990. – С. 42–44.
15. *Ленченко В.* До проблеми відтворення Запорозької Січі на о. Хортиці / В. Ленченко // Проблеми історії запорізького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці: Зб. мат-в республіканської науково-

практичної конф. (м. Запоріжжя, Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиці). – Дніпропетровськ: Дніпропетровська обласна організація товариства “Знання”, 1990. – С. 32–39.

16. *Лыман И.* Войсковой собор в Екатеринодаре — потенциальный образец для воссоздания сечевой Покровской церкви / И. Лыман // Федор Андреевич Щербина, казачество и народы Юга России: история и современность: Сб. мат. VI международной научно-практической конференции (Россия, г. Краснодар, 22 февраля 2007 г.). – Краснодар: ИМСИТ, 2007. – С. 257–260 / [Электронный ресурс]: История казачества XV–XXI вв. – Режим доступа: http://www.cossackdom.com/articles/l/liman_vsobor.htm (дата обращения 18.11.2017). – Название с экрана.

17. *Лыман И.* Зведення Покровської церкви комплексу “Запорозька Січ” на Хортиці: безсилість аргументів науковців перед чиновничою бюрократією / [Электронный ресурс]: История казачества XV–XXI вв. – Режим доступа: http://www.cossackdom.com/culture/liman_pokrova.htm (дата обращения 18.11.2017). – Название с экрана.

18. Лист першого секретаря Запорізького обкому КПУ М. М. Всеволозького ЦК Компартії України про необхідність здійснення змін в експозиційному плані меморіального комплексу на о. Хортиця // Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80-х рр. ХХ ст. [Зб. док. та мат. / упоряд.: О. Г. Бажан (керівник) та ін.]. – Київ: Рідний край, 1997. – С. 338.

19. Пам’ятка архітектури 1773 року Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Ескізний проект реставрації [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. III. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 41. – На 14 арк.: 5 креслень.

20. Пам’ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Комплексні наукові дослідження. Зондажі [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. II, кн. 3. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 25. – На 21 арк.: 14 фотографій.

21. Пам’ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Комплексні наукові дослідження. Обміри [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. II, кн. 1. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 49. – На 10 арк.: 7 креслень.

22. Пам’ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області. Попередні роботи [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, Кн. 1. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 29. – На 38 арк.: 1 креслення, 1 таблиця, 21 фото.

23. Пам’ятка архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка, Роменського району Сумської області. Робочі креслення. Маркування конструктивних елементів [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. III. – Львів, 1989 // НА НЗХ. – Спр. 35. – На 6 арк.: 3 креслення.

24. Пам’ятка дерев’яної архітектури 1773 р. Троїцька церква в с. Пустовійтівка, Роменського району Сумської області. Робочі креслення реставрації [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. IV. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 24. – На 21 арк.: 17 креслень.

25. *Кириченко О.* План будівництва етнографічного комплексу “Січ”. 1988 р. / О. Кириченко // НА НЗХ. – Спр. 575. – Арк. 2–4.

26. Постанова Ради Міністрів України про увічнення пам’ятних місць, зв’язаних з історією запорізького козацтва // Збережемо тую славу: Громадський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50–80-х рр. ХХ ст.: [Зб. док. та мат. / упоряд.: О. Г. Бажан (керівник) та ін.]. – Київ: Рідний край, 1997. – С. 44.

27. *Прибега Л.* Реставраційні реконструкції в пам’яткоохоронній практиці України / Л. Прибега // Праці Центру пам’яткознавства: [зб. наук. пр.] / ред. кол.: С. З. Заремба (гол. ред.), А. В. Денисенко (заст. гол. ред.), О. М. Титова (відп. секр.) [та ін.]; Центр пам’яткознавства Акад. наук України і Укр. т-ва охорони пам’яток історії та культури. – Київ, 1993. – Вип. 2. – С. 91.

28. Робочі креслення генерального плану території внутрішнього Коша // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. VI. – Львів, 1992 // НА НЗХ. – Спр. 157. – На 20 арк.: 13 креслень.

29. *Урбанович Б., Слободян В.* Архітектурна група форпосту // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування комплексу [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 28–35.

30. *Урбанович Б., Слободян В.* До питання формування архітектурно-етнографічного комплексу історії запорозького козацтва на о. Хортиці / Б. Урбанович, В. Слободян // Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці: Зб. мат-в республіканської науково-практичної конф. (м. Запоріжжя, Державний історико-культурний заповідник на о. Хортиці). – Дніпропетровськ: Дніпропетровська обласна організація товариства “Знання”, 1990. – С. 30–32.

31. *Урбанович Б., Слободян В.* Зимівник // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування комплексу [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 36–46.

32. *Урбанович Б., Слободян В.* Концепція формування архітектурно-етнографічного комплексу історії запорізького козацтва на о. Хортиці // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування комплексу [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 5–6.

33. *Урбанович Б., Слободян В.* Табір // Архітектурно-етнографічний комплекс історії Запорізького козацтва на о. Хортиця в Запоріжжі. Історична довідка та науково-методичне обґрунтування на формування комплексу [Держбуд УРСР. Український спеціальний науково-реставраційний проектний інститут “Укрпроектреставрація”. Львівський філіал]. – Т. I, кн. 1. – Львів, 1990 // НА НЗХ. – Спр. 9. – Арк. 47–52.

REFERENCES

1. *Borysenko O.* Do pyttannya budivnytstva Sichovoi Pokrovskoi tserkvy v istoryko-kulturnomu kompleksi “Zaporozka Sich” na o. Khortytsia. Naukove obgruntuvannia / O. Borysenko // Zapovidna Khortytsia: Zb. prats spivrobotnykiv zapovidnyka / zahal. red. O. Mirushchenko. – Zaporizhzhia: Dyke Pole, 2006. – S. 218–227.

2. *Borysenko O.* Sproba rekonstruktsii sichovoi tserkvy u istoryko-etnohrafichnomu kompleksi “Zaporozka Sich” na ostrovi Khortytsia // Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini: Zb. naukovykh prats / O. M. Tytova (vidpov. red.), Biliaieva S. O., Vynohrodskia L. I. [ta in.]; Nauk.-dosl. tsentr “Chasy kozatski”, Ukr. t-vo okhorony pamiatok istorii ta kultury, Tsentr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, Istor.-kult. as-tsiia “Ukraina–Turechchyna”, In-t movoznavstva im O. O. Potebni NAN Ukrainy, In-t arkheolohii NAN Ukrainy. – Vyp. 11. – Kyiv: Shliakh, Chasy kozatski, 2002. – S. 84–89.

3. *Borysenko O.* Yakoiu buty kozatskii tserkvi na o. Khortytsi? // Zaporozka Sich. – 7 chervnia 2005.

4. *Hredil B.* Budynok dukhovenstva, shkola // Istoryko-arkhitekturna dovidka do muzeiu Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II, kn. 1. – Lviv, 1991 // Naukovyi arkhiv Natsionalnoho zapovidnyka “Khortytsia” (dali – NA NZKh). – Spr. 8. – Ark. 7.

5. *Hredil B.* Rybalskyi hard // Istoryko-arkhitekturna dovidka do muzeiu Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II, kn. 1. – Lviv, 1991 // NA NZKh. – Spr. 8. – Ark. 47–56.

6. *Hredil B.* Sichova dzvinytsia // Istoryko-arkhitekturna dovidka do muzeiu Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II, kn. 1. – Lviv, 1991 // NA NZKh. – Spr. 8. – Ark. 9–42.

7. *Eskiznyi proekt planuvannia terytorii kompleksu Sich* // Arkhitekturno-etnohrafichni kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia v Zaporizhzhii [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 3. – Na 8 ark.: 4 kreslennia.

8. *Lohvyn H. M., Samoilyovych V. P., Chepelyk V. V., Yablonskyi D. M.* Ekspertnoe zakliuchenye na obekt “Sechevaia tserkov” na o. Khortytsa”. – Kyev, fevral–aprel 1993 h. / H. Lohvin, V. Samoilyovych, V. Chepelyk, D. Yablonskyi // Lyst Dyrektoru Derzhavnogo istoryko-kulturnogo zapovidnyka na o. Khortytsia E. P. Khrypko vid Prezydenta Ukrainskoi Akademii arkhitektury V. H. Shtolko na № 49 vid 04.03.93 / Dodatok: Ekspertnyi vysnovok na 10 ark. [Vkhidna korespondentsiia 1993 r. / Reiestratsiinyi № 96 vid 27.04.93] // NA NZKh. – Spr. 300 “Retsenzii ta zauvazhennia po kompleksu “Sich”.

9. Z prohramy vidkrytoho konkursu na proekt istoryko-memorialnoho kompleksu Derzhavnogo istoryko-kulturnogo zapovidnyka zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia // Zberezhemo tuiu slavu: Hromadskiy rukh za uvichnennia istorii ukrainskoho kozatstva v druhii polovyni 50–80-kh rr. XX st. [Zb. dok. ta mat. / uporiad.: O. H. Bazhan (kerivnyk) ta in.]. – Kyiv: Ridnyi kraj, 1997. – S. 152.

10. Informatsiia zastupnyka holovy Derzhbudu URSR V. D. Yelizarova Radi Ministriv Ukrainy pro khid roboty po

budivnytstvu memorialnoho kompleksu na o. Khortytsia // Zberezhemo tuiu slavu: Hromadskyi rukh za uvichnennia istorii ukrainskoho kozatstva v druhii polovyni 50–80-kh rr. XX st. [Zb. dok. ta mat. / uporiad.: O. H. Bazhan (kerivnyk) ta in.]. – Kyiv: Ridnyi kraj, 1997. – S. 319–320.

11. *Kyrychenko O., Sokolova N.* Do pytannia stvorennia kozatskoho memorialu na o-vi Khortytsia / O. Kyrychenko // Ukrainske kozatstvo: vytoky, evoliutsiia, spadshchyna: Zb. nauk. pr. – Vyp. III [Zb. mat-v u trokh vypuskakh mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 500-richchi ukrainskoho kozatstva (Kyiv – Dnipropetrovsk, 13–17 travnia 1991 r.) / red. kol.: V. Smolii (vidp.red.), M. Kovalskyi, V. Stepankov, F. Shevchenko, V. Shcherbak] – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet, 1993. – S. 63–68.

12. *Kosmina T.* Retsenziia na materialy 5 knyh arkhitekturno-etnohrafichnoho kompleksu zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia, yaki napratsovani Lvivskym proektnym instytutom “Ukrproektrestavratsiia” zghidno temzavdannia zapovidnyka // NA NZKh. – Spr. 300 “Retsenzii ta zavvazhennia po kompleksu “Sich”.

13. *Koshlatyi V.* Kontsepsiia arkhitekturno-etnohrafichnoho kompleksu “Zaporozka Sich” na o. Khortytsi / Koshlatyi V. // NA NZKh. – Spr. 313. – Ark. 2.

14. *Koshlatyi V.* Pevnyi pohliad na kontsepsiïu etnohrafichnoho kompleksu “Sich” na o. Khortytsi / V. Koshlatyi // Problemy istorii zaporozkoho kozatstva v suchasniï istoriï nautsi ta muzeiniï praktytsi: Zb. mat-v respublikanskoï naukovo-praktychnoi konf. (m. Zaporizhzhia, Derzhavnyi istoriko-kulturnyi zapovidnyk na o. Khortytsi). – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovska oblasna orhanizatsiia tovarystva “Znannia”, 1990. – S. 42–44.

15. *Lenchenko V.* Do problemy vidtvorennia Zaporozkoi Sichi na o. Khortytsi / V. Lenchenko // Problemy istorii zaporozkoho kozatstva v suchasniï istoriï nautsi ta muzeiniï praktytsi: Zb. mat-v respublikanskoï naukovo-praktychnoi konf. (m. Zaporizhzhia, Derzhavnyi istoriko-kulturnyi zapovidnyk na o. Khortytsi). – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovska oblasna orhanizatsiia tovarystva “Znannia”, 1990. – S. 32–39.

16. *Lyman Y.* Voiskovoi sobor v Ekaterynodare — potentsyalnyi obrazets dlia vossozdannia sechevoi Pokrovskoi tserkvy / Y. Lyman // Fedor Andreevych Shcherbyna, kazachestvo y narody Yuha Rossyy: ystoria y sovremennost: Sb. mat. VI mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoï konferentsyy (Rossyya, h. Krasnodar, 22 fevralia 2007 h.). – Krasnodar: YMSYT, 2007. – S. 257–260 / [Elektronnyi resurs]: Ystoria kazachestva XV–XXI vv. – Rezhym dostupa: http://www.cossackdom.com/articles/l/lyman_vsobor.htm (data obrashchenia 18.11.2017). – Nazvanye s ekrana.

17. *Lyman I.* Zvedennia Pokrovskoi tserkvy kompleksu “Zaporozka Sich” na Khortytsi: bezslyst arhumentiv naukovtsiv pered chynovnychoiu biurokratiïeu / [Elektronnyi resurs]: Ystoria kazachestva XV–XXI vv. – Rezhym dostupa: http://www.cossackdom.com/culture/lyman_pokrova.htm (data obrashchenia 18.11.2017). – Nazvanye s ekrana.

18. Lyst pershoho sekretaria Zaporizkoho obkomu KPU M. M. Vsevolozhskoho TsK Kompartii Ukrainy pro neobkhdnist zdiïsnennia zmin v ekspozytsiïnomu plani memorialnoho kompleksu na o. Khortytsia // Zberezhemo tuiu slavu: Hromadskyi rukh za uvichnennia istorii ukrainskoho kozatstva v druhii polovyni 50–80-kh rr. XX st. [Zb. dok. ta mat. / uporiad.: O. H. Bazhan (kerivnyk) ta in.]. – Kyiv: Ridnyi kraj, 1997. – S. 338.

19. Pamiatka arkhitektury 1773 roku Troitska tserkva v s. Pustoviitivka Romenskoho raionu Sumskoï oblasti. Eskiznyi proekt restavratsii [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiïnyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. III. – Lviv, 1989 // NA NZKh. – Spr. 41. – Na 14 ark.: 5 kreslen.

20. Pamiatka arkhitektury 1773 r. Troitska tserkva v s. Pustoviitivka Romenskoho raionu Sumskoï oblasti. Kompleksni naukovï doslidzhennia. Zondazhi [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiïnyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II, kn. 3. – Lviv, 1989 // NA NZKh. – Spr. 25. – Na 21 ark.: 14 fotohrafii.

21. Pamiatka arkhitektury 1773 r. Troitska tserkva v s. Pustoviitivka Romenskoho raionu Sumskoï oblasti. Kompleksni naukovï doslidzhennia. Obmiry [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiïnyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. II, kn. 1. – Lviv, 1989 // NA NZKh. – Spr. 49. – Na 10 ark.: 7 kreslen.

22. Pamiatka arkhitektury 1773 r. Troitska tserkva v s. Pustoviitivka Romenskoho raionu Sumskoï oblasti. Poperedni roboty [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiïnyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. I, Kn. 1. – Lviv, 1989 // NA NZKh. – Spr. 29. – Na 38 ark.: 1 kreslennia, 1 tablytsia, 21 foto.

23. Pamiatka arkhitektury 1773 r. Troitska tserkva v s. Pustoviitivka, Romenskoho raionu Sumskoï oblasti. Robochi kreslennia. Markuvannia konstruktyvnykh elementiv [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiïnyi proektnyi instytut “Ukrproektrestavratsiia”. Lvivskiy filial]. – T. III. – Lviv, 1989 // NA NZKh. – Spr. 35. – Na 6 ark.: 3 kreslennia.

24. Pamiatka derevianoi arkhitektury 1773 r. Troitska tserkva v s. Pustoviitivka, Romenskoho raionu Sumskoï

oblasti. Robochi kreslennia restavratsii [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. IV. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 24. – Na 21 ark.: 17 kreslen.

25. *Kyrychenko O.* Plan budivnytstva etnografichnoho kompleksu "Sich". 1988 r. / O. Kyrychenko // NA NZKh. – Spr. 575. – Ark. 2–4.

26. Postanova Rady Ministriv Ukrainy pro uvichnennia pamiatnykh mist, zviazanykh z istoriieiu zaporizkoho kozatstva // Zberezhemo tui slavu: Hromadskiy rukh za uvichnennia istorii ukrainskoho kozatstva v druhii polovyni 50–80-kh rr. XXh st.: [Zb. dok. ta mat. / uporiad.: O. H. Bazhan (kerivnyk) ta in.]. – Kyiv: Ridnyi kraj, 1997. – S. 44.

27. *Prybieha L.* Restavratsiini rekonstruktsii v pamiatkookhoronni praktysi Ukrainy / L. Prybieha // Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva: [zb. nauk. pr.] / red. kol.: S. Z. Zarembo (hol. red.), A. V. Denysenko (zast. hol. red.), O. M. Tytova (vidp. sekr.) [ta in.]; Tsentru pamiatkoznavstva Akad. nauk Ukrainy i Ukr. t-va okhorony pamiatok istorii ta kultury. – Kyiv, 1993. – Vyp. 2. – S. 91.

28. Robochi kreslennia heneralnoho planu terytorii vnutrishnoho Kosha // Arkhitekturno-etnografichnyi kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. VI. – Lviv, 1992 // NA NZKh. – Spr. 157. – Na 20 ark.: 13 kreslen.

29. *Urbanovych B., Slobodian V.* Arkhitekturna hrupa forpostu // Arkhitekturno-etnografichnyi kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia v Zaporizhzhii. Istorychna dovidka ta naukovo-metodychne obgruntuvannia na formuvannia kompleksu [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. I, kn. 1. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 9. – Ark. 28–35.

30. *Urbanovych B., Slobodian V.* Do pytannia formuvannia arkhitekturno-etnografichnoho kompleksu istorii zaporozkoho kozatstva na o. Khortytsi / B. Urbanovych, V. Slobodian // Problemy istorii zaporozkoho kozatstva v suchasni istorichni nautsi ta muzeinii praktysi: Zb. mat. respublikanskoj naukovo-praktychnoi konf. (m. Zaporizhzhia, Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk na o. Khortytsi). – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovska oblasna orhanizatsiia tovarystva "Znannia", 1990. – S. 30–32.

31. *Urbanovych B., Slobodian V.* Zymivnyk // Arkhitekturno-etnografichnyi kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia v Zaporizhzhii. Istorychna dovidka ta naukovo-metodychne obgruntuvannia na formuvannia kompleksu [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. I, kn. 1. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 9. – Ark. 36–46.

32. *Urbanovych B., Slobodian V.* Kontsepsiia formuvannia arkhitekturno-etnografichnoho kompleksu istorii zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsi // Arkhitekturno-etnografichnyi kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia v Zaporizhzhii. Istorychna dovidka ta naukovo-metodychne obgruntuvannia na formuvannia kompleksu [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. I, kn. 1. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 9. – Ark. 5–6.

33. *Urbanovych B., Slobodian V.* Tabir // Arkhitekturno-etnografichnyi kompleks istorii Zaporizkoho kozatstva na o. Khortytsia v Zaporizhzhii. Istorychna dovidka ta naukovo-metodychne obgruntuvannia na formuvannia kompleksu [Derzhbud URSR. Ukrainyski spetsialnyi naukovo-restavratsiinyi proektnyi instytut "Ukrproektrestavratsiia". Lvivskiy filial]. – T. I, kn. 1. – Lviv, 1990 // NA NZKh. – Spr. 9. – Ark. 47–52.